

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. История Балкан (до Крымской войны) / отв. ред. В. Н. Виноградов. – М.: URSS, 2012. – 492 с.
2. Анрияшевич Ж. М. История Черногории с древнейших времен до 2006 года / Ж. М. Анрияшевич, Щ. Растодер. – М.: ОЛМА-Медиа-Групп, 2010. – 310 с.
3. Фрейдзои В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времён до образования республики (1991) / В. И. Фрейдзои. – СПб: Алетейя, 2001. – 318 с.
4. Чичкович С. М. История сербов / С. М. Чичкович. – М.: Весь мир, 2009. – 272 с.

References

1. Istoriiia Balkan (do Krymskoi voiny) (2012) [*History of the Balkans (before the Crimean War)*]. Otv. red. V. N. Vinogradov. M.: URSS.
2. Anriiashevich, Zh. M., Rastoder, Shch. (2010). Istoriiia Chernogorii s drevneishikh vremen do 2006 goda. [*The history of Montenegro from ancient times to 2006*]. M.: OLMA-Media-Grupp.
3. Freidzoi, V. I. (2001). Istoriiia Khorvatii. Kratkii ocherk s drevneishikh vremen do obrazovaniia respubliki (1991) [*History of Croatia. A short essay from the earliest times to the formation of the republic*]. SPb: Aleteia.
4. Chichkovich S. M. (2009). Istoriiia serbov [*History of Serbs*]. M.: Ves mir.

УДК 372.8: 37.013

ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ І ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН У ШКОЛАХ УРСР

У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. ХХ СТ.

Лаврут Ольга

Особливу увагу в освітньому процесі приділяють вивченню дисциплін, серед яких чільне місце посідають суспільні та природничі. Метою нашого дослідження стало їхнє вивчення у першій половині 40-х – початку 60-х рр. минулого століття. Реалізувати її допоможе використання загальнонаукових, історичних, міждисциплінарних, специфічно джерелознавчих методів. Застосування результатів дослідження можливе у процесі викладання віт-

чизняної історії, джерелознавства та архівознавства, визначення основних векторів освітньої політики. Увага до гуманітарних дисциплін обумовлювалась ідеологічною ситуацією в країні та колишній УРСР, до природничих – розширенням кордонів СРСР та розвитком відповідних галузей знання. З метою з'ясування стану викладання предметів органи влади періодично проводили перевірки уроків, у ході яких вивчали стан викладання шкільних предметів, настрої педагогів та учнів, рівень успішності. Недивно, що це зумовлювало складання нових планів, програм і відповідного науково-методичного та навчального забезпечення. У подальшому можливе вивчення обраного питання в УРСР протягом другої половини минулого століття.

Ключові слова: освіта, УРСР, навчання, учитель, учень, підручник, програма.

Протягом 40-х – початку 60-х рр. минулого століття в Українській РСР розгорнулися процеси відновлення та відбудови втрачених людських і матеріальних ресурсів. Це було характерно для всіх сфер життя суспільства. Не стала винятком і освіта. Викладання та вивчення предметів залишалося одним із важливих завдань. Звертаємо нашу увагу на суспільні та природничі дисципліни. Це питання вивчали різні дослідники. Вони охарактеризували умови розвитку освіти зазначеного періоду, історію навчальних закладів, педагогічні аспекти питання [2, 79–86; 4; 1]. Проте деякі з них залишились осторонь. Отже, метою нашого дослідження є надолуження цих прогалин. Задля її реалізації необхідно виконати певні завдання: вивчити джерела доісторії радянської загальної освіти; з'ясувати ставлення педагогів до кроків, що здійснювали державні органи, та їхню реакцію на це; проаналізувати викладання окремих предметів та їхній вплив на подальше науково-методологічне та навчальне забезпечення.

Теоретичне застосування нашого матеріалу можливе під час викладання вітчизняної історії, джерелознавства та архівознавства, практичне – використання нині здобутків вітчизняної освіти. Джерелами виступили документи з фондів центральних державних архівів України, які надали можливість проаналізувати нормативно-правове забезпечення проблеми, ставлення державних і місцевих органів влади до викладання та вивчення навчальних дисциплін, ставлення педагогів до цього [5; 6].

Періодично у закладах освіти проводились перевірки у різних областях УРСР з метою визначення якості викладання певних дисциплін, виявлення недоліків у цьому та шляхів їхнього вирішення. Так, Наркомат освіти УРСР 23 листопада 1945 р. надіслав до Ворошиловградського, Дніпропетровського, Мико-

лаївського, Кам'янець-Подільського, Волинського обласних відділів народної освіти розпорядження про організацію у десяти школах кожної області вивчення стану викладання Конституції, навчання грамоти та роботи педагогічних рад. Тоді ж до Полтавського, Кіровоградського, Житомирського, Херсонського обласних відділів народної освіти – розпорядження про організацію у такій же кількості шкіл кожної області вивчення стану вивчення у 3-х, 6-х і 9-х класах грамотності учнів і стану викладання географії, української та російської мов. Узагальнені матеріали мали надсилатися до ЦК КП(б)У до 20 грудня 1945 р. [7, 2].

У результаті перевірки у школах Дніпропетровської області були відвідані 95 уроків у 8–10 класах. Щодо історії, то підсумковий документ містив характеристику учителів та їхньої діяльності, виразно простежується партійно-ідеологічний підхід. Наприклад, «Тов. Гусева – викладач історії у 81 школі міста Дніпропетровська, глибоко вивчає твори класиків марксизму-ленінізму, уміло використовує їх на уроках. Заняття проводить на сучасному рівні досягнення історичної науки». Тобто, ідеологічність ототожнювалась із науковістю. І, якщо на уроках учитель уміло поєднував ідеологію та навчальний матеріал, він був гарним педагогом. «Тов. Гутерман – учитель історії 33 школи міста Дніпропетровська. Працює над підвищенням власного ідейно-політичного рівня, керує гуртком з «Вивчення історії ВКП(б)», організовує і проводить учнівські теоретичні конференції, бере участь у проведенні дат червоного календаря». Тобто педагог займався відповідною діяльністю з молодим поколінням, чим і привернув увагу адміністрації. «Тов. Костенко – учитель історії Вільно-Хуторської середньої школи Верхньодніпровського району. Викладає у старших класах. Готується до уроків лише за підручниками, не володіє новим матеріалом з теми Київської Русі, не володіє критикою норманської теорії». Можливо, учитель не хотів наражатись на відхід від офіційних поглядів або не вистачало відповідної підготовки. «Тов. Ситник – учитель історії Амур-Нижньодніпровської середньої школи № 8 – не слідкує за періодичною літературою, не читає її, не знає про конференції дев'яти комуністичних партій в Польщі та їх декларації. За 1947 р. не прочитала жодного твору класиків марксизму-ленінізму, не знайома з матеріалами критики буржуазно-націоналістичної концепції М. Грушевського. Тов. Конева – учитель історії 8 школи міста Дніпропетровська – не знає, які посади займають товариші Каганович і Хрущов, не знає дат виборів до місцевих рад депутатів трудящих. Тов. Болдарева – учитель історії 22 школи міста П'ятихатки. Не змогла надати учням пояснення термінів: «літопис», «монахи», «билина», не знає дату хрещення Київської Русі». Останнє, дійсно, можна пояснити відсутністю знань з історії,

оскільки це першопочаткові поняття історичної освіти. «Тов. Кириленко – учитель історії Личківської середньої школи Котовського району Дніпропетровської області – ототожнює терміни «революція» і «війна». Можливо, вона або її рідні пам'ятали події 1917–1921 рр. і нерозривно сприймали ці поняття, бо події 1917 р. призвели не лише до діяльності українських національних урядів, але й до кровопролитних подій [8, 10–16].

Інспектор шкіл Запорізького ОблВНО А. П. Данець у присутності директора Велико-Терсянської неповної середньої школи тов. Сахно перевірів стан роботи вказаної школи. Вони встановили, що робочі плани вчителів складені і затверджені, але у них не передбачено повторення попереднього матеріалу, не підібрані задачі з арифметики у 1–4 класах, і з математики – у 5–7 класах, не заплановані різні види письмових робіт. Члени комісії відвідали 5 уроків. На природознавстві учні вивчали тему «Розмноження риб». Учитель В. В. Полівода провела його добре, але повтор попередніх уроків про будову окуня показало, що учні матеріалу не знали. На уроці географії у 7 класі вивчали тему «Поверхня азійської частини СРСР». Учитель Е. Е. Сахно провів задовільно. Вивчаючи новий матеріал, педагог повторював і попередній – «Завоювання Північного морського шляху», «Величина і протяжність території СРСР», «Рельєф СРСР». Вважаємо, що повторювати таку кількість тем є забагато на одному уроці, оскільки для розуміння та аналізу матеріалу необхідно більше часу. Недивно, що частина учнів отримали оцінку «2». Поясненням цього вважали брак часу, відсутність забезпечення та низьку вимогливість до учнів.

Перебуваючи на уроці математики у 6 класі (тема не вказана), ревізори зазначили, що діти не знали арифметики. Через це педагогу рекомендували «повторити її задля ліпшого розуміння мети вживання буквеної символіки, опрацювали ряд вправ для переходу від арифметики до алгебри». Вважаємо, цього було замало. Учні не розуміли суті вживання букв. Такий низький рівень знань з математики пояснювали формалізмом у викладанні [9, 141–142].

Щодо вивчення мовних предметів, то вони теж стояли на порядку денному. Так, «Преподаватель языка в нашей школе вооружен достижениями советского языковедения, современной педагогики, психологии и методики. Методической основой обучения и воспитания является наука Маркса–Энгельса–Ленина–Сталина. Русский язык является языком интернационального общения в СССР – при наличии широкого и свободного развития национальных по форме и социалистического по содержанию культур в нашей стране. Русский язык нужно знать, чтобы понимать и развивать национальные языки народов Советского Союза». Проте акцентувалось і на здійсненні заходів з поліпшення викладання російської мови шляхом аналізу програм, забезпечення посібника-

ми, методики викладання предмету, поширення видання періодичної літератури – журналів «Русский язык в школе» та «Русская литература в школе», надання рекомендацій учням щодо книг для позакласного читання. Наголошували і на зв'язку шкіл з вищими навчальними закладами, підготовці відповідних педагогічних кадрів, академічними інституціями, збільшенні кількості годин на викладання російської філології у вищих навчальних закладах (на 1946/47 навчальний рік кількість годин складала 64), «на що має звернути увагу відділ методики мови та літератури Міністерства УРСР тов. В. Масальський». Про таку «турботу» щодо української філології та мов і літератур інших народів на терені колишньої УРСР не варто було й говорити [10, 1–3].

У 1948 р. розгорнулась ідеологічна чистка, яка стосувалась викладання історії, української та російської мов і літератур, про що вже багато писали дослідники. Педагоги мали «проводити систематичну боротьбу проти залишків рецидивів буржуазно-націоналістичних «теорій» та вульгарного соціологізму у викладанні літератури; показувати світове значення російської літератури, її благодійний вплив на розвиток української літератури»; показувати радянським школярам інтереси того чи іншого класу суспільства, протиріччя цих інтересів і боротьбу класів...» [3, 81]. «Недостатньо прищеплювався марксистсько-ленінський світогляд на уроках літератури, історії, Конституції СРСР і УРСР, географії, природознавства». Продовжувалось соціалістичне змагання за оцінки у школах [3, 47]. Стан викладання дисциплін і ставлення до цього педагогів та учнів обумовлювали якість шкільної освіти. Про низький рівень освіти свідчив і той факт, що у деяких областях (Кам'янець-Подільській, Ізмаїльській, Сталінській) 20–30 % дітей залишились на другий рік, старшокласники писали диктанти з багатьма помилками, а випускники не могли навіть написати заяву. Діяльність педагогів при цьому характеризували як аполітичну, формальну, безідейну: «Вони не дбали про унаочнення уроків, занедбана робота на присадибних, дослідних ділянках» [3, 46].

З 1948 р. відновились переслідування генетиків, що вплинуло й на зміни викладання біології в школах УРСР [3, 124]. Уже на початку 1950-х рр. писали про успішну перебудову роботи на уроках біології на засадах мічурінського вчення; вивчення предмету на живих об'єктах, організовуючи роботу учнів на пришкільних ділянках, екскурсій в колгоспи, радгоспи, природу; збирання урожаїв тощо [3, 125]. Така всезагальна біологізація тривала декілька років – до 1954 р. [3, 82–84].

Результати перевірок обговорювались і на шпальтах періодичної преси. Редакція газети «Радянська освіта» в одній зі статей від 18 лютого 1949 р. звернула увагу на те, що деякі предмети зовсім не викладались у Сталінській,

Вінницькій і Полтавській областях. У Вінницькій середній школі № 22 не викладали англійську мову у 3–4 класах з початку навчального року, а у 5–10 класах – більше трьох місяців, у Білецькій середній школі Кобеляцького району Полтавської області – українську мову і літературу у 8–10 класах, у Богатирській – Великоновосілківського району Сталінської області – математику у 8–10 класах. Автори писали, що Міністерство освіти УРСР організувало перевірки, у результаті яких ці факти підтвердились. Воно вважало, що відділи освіти безвідповідально поставились до цього, тому це обумовило видання наказу Міністра освіти УРСР М. П. Савчука від 25 березня 1949 р. № 430. Тут наголошувалось на перевірці стану виконання навчальних програм, забезпеченні освітніх закладів педагогічними кадрами, створенні умов для успішної підготовки учнів до складання випускних і перевідних іспитів. Відповідальність за це покладалась на обласні відділи народної освіти, що повинні були здійснити до кінця 1948/49 навчального року [11, 227].

На результат перевірки впливала також і характеристика учителів, котрі викладали ті чи інші предмети, ступінь їхнього породичання із учасниками підпілля – радянського та оунівського. Ось як партійні органи писали про одного із педагогів Сколевського району Дрогобицької області: «Гамелюк М. Г. – 1933 року народження, класовод 1–4 класів Урицької семирічної школи. Брати Омелько і Мирон убиті як бандерівці ОУН. Сама учителька до кінця 1950 р. підтримувала зв'язки з бандитами. 2 грудня 1950 р. одержала від бандерівців для розповсюдження через учнів антирадянську націоналістичну брошуру «Відповідь Людмили Шевченко від українських революціонерів». Це не поодинокий випадок таких характеристик і власне ставлень до учителів західноукраїнських земель, що пояснювалось суспільно-політичною ситуацією в регіоні. Отже, недивною була чергова радянська кампанія цих земель, зокрема і через відрядження туди фахівців [12, 103]. Підтвердженням міг бути і лист секретаря Станіславського обкому КП(б)У товариша Йови у відділ шкіл ЦК КП(б)У товаришу Овчаренку від 19 серпня 1952 р. № 2062. У ньому зазначалось, що протягом трьох років Харківський педагогічний інститут надсилав випускників до шкіл області, які не володіли українською мовою (можливо, випускники цілеспрямовано так вчинили, щоб туди не їхати, зірвати цю кампанію – авт.). У розмові з випускниками виявилось, що майже усі навчальні предмети в інституті велися російською мовою. Так, випускник Бухарев заявив, що на фізико-математичному факультеті усі без винятку предмети викладались російською мовою. На історичному факультеті викладання українською мовою велося лише з історії СРСР та української мови. Із 58 випускників, які прибули в Станіславську область для роботи в україномовні школи, 22 подали заяви про те, що

зовсім не володіли українською мовою, 10 випускників заявили про це в усній формі. Оскільки їх не могли «відправити в російськомовні школи, оскільки такі вже укомплектовані», просили вжити відповідних заходів і надсилати випускників, котрі володіли українською. До цього листа додавався і список заяв від випускників [12, 268].

Така ситуація спостерігалася не лише у Харківській, а й у Львівській області, де різними методами намагались «направити молодь на правильний шлях». Так, Львівський обком КП(б)У надіслав список з 32 осіб – випускників Львівського університету, які не прибули за призначенням. Справи були надіслані на адресу Міністерства освіти УРСР, а потім – до прокуратури, яка мала притягнути їх до кримінальної відповідальності. Випускників треба було розподілити до Ровенської, Львівської, Станіславської, Тернопільської та Сталінської областей. Серед них за фахом переважали філологи, історики та біологи. Особливо наголошувалося на дефіциті вчителів природничих дисциплін [12, 310–312].

Не дивно, що на початку 1950-х рр. були видані нові українські підручники, які прославляли Сталіна та його соратників, червоних командирів, дітей-героїв, колгоспниць і шахтарів. З РРФСР до УРСР надійшли мільйони підручників, у яких пропагувалась першовартісність російської культури [3, 104]. Періодично створювались нові програми та відповідне забезпечення до них. Зокрема, у підручниках з української філології вміщена більша кількість «ідейних» творів про патріотизм, дружбу народів СРСР, особливо – українського та російського, героїчну працю, Героїв Соціалістичної Праці. Тут збільшена також кількість перекладених українською мовою творів класиків російської літератури та радянських письменників (О. Пушкіна, Ю. Лермонтова, М. Горького, В. Маяковського, М. Тихонова, М. Ісаковського, О. Фадєєва); вміщені твори письменників братніх республік (Якуба Коласа, Янки Купали, Джамбула Джабаєва, Сулеймана Стальського, Гафуфа Гуляма) [3, 54].

Міністр Української РСР І. Білодід 21 серпня 1961 р. затвердив Інструктивно-методичні вказівки Управління шкіл Міністерства освіти УРСР про викладання у 1961/62 навчальному році у восьмирічних школах з молдавською мовою навчання молдавської мови і літератури, історії УРСР, фізики, хімії та географії. Молдавська мова і література, російська мова і література у 5–8 класах викладалися за навчальними планами Міністерства освіти УРСР за підручниками і програмами Міністерства освіти Молдавської РСР та вказівками Управління шкіл Міністерства освіти УРСР, надісланих у серпні цього ж року. Історія у 5–7 класах – за програмами та планами Міністерства освіти Молдавської РСР. У 5 класі учні вивчали історію стародавнього світу, у 6 – історію

середніх віків, у 7 – історію СРСР і УРСР, у 8 – історію СРСР та УРСР за перехідною програмою, затвердженою Міністерством освіти УРСР на 1961/62 навчальний рік. У 7 класі учні знайомились із елементарним курсом історії СРСР та УРСР за навчальним посібником «Історія СРСР (Ч. 1.)» М. В. Нечкіної, виданим молдавською мовою. Діти 8 класу у першому півріччі працювали за навчальним посібником «Історія СРСР» цих же авторів, виданих молдавською мовою. У першому півріччі матеріал починався із розділу «Перехід Росії до імперіалізму. Буржуазно-демократична революція в Росії» і закінчувався Х розділом «Основний закон Радянської соціалістичної держави». Але в учнів не було підручників, тому учитель мав користуватись другою частиною посібника для 8 класу «Історія УРСР» (автори І. І. Мінц і Д. С. Карев) – українською та російською мовою. Тобто, не молдавською (переклад не був здійснений, можливо через брак часу, коштів, фахівців або цілеспрямовано). Учитель «має забезпечити короткий запис учнями, що включає в себе такі компоненти: план теми, тези, висновки тощо». Під час вивчення історії України у 7 та 8 класах учитель користувався посібником «Історія Української РСР для 7–8 класів» за редакцією Ф. Є. Лося українською та російською мовами.

Щодо природничих наук, то зокрема викладання фізики велося за новою програмою Міністерства освіти УРСР («Програми восьмирічної школи. Фізика, 6–8 класи, видавництво «Радянська школа», 1961 р.»). Під час вивчення курсу у 6–7 класах учні користувались новими підручниками для цих класів за загальною редакцією Є. Я. Мінченкова та О. В. Пьоришкіна, виданими молдавською мовою Міністерством освіти Молдавської РСР. Учні 8 класу у процесі вивчення розділу «Електрика» користувались старими підручниками для 7 класу (видання О. В. Пьоришкіна 1960 р. і попередніх років) Темі «Початкові відомості про радіозв'язок» та розділ «Світлові явища» – за підручником Г. В. Дмитренко і М. Й. Розенберга для 8 класу, виданим молдавською мовою Міністерством освіти УРСР у 1960 р. З учнями 6–8 класів учителі керувалися новими програмами та додатковим поясненням до програми. Вивчення хімії починалось із 7 класу і здійснювалось теж за новою програмою Міністерства освіти УРСР, затвердженою на 1961/62 навчальний рік. Автором підручника був Д. М. Кірюшкін, чия робота перекладена й на молдавську мову. Деякі теми переносились до інших класів, зокрема тема «Солі» – до 8 класу. У 8 класі програма та підручник залишились тими ж. У 9 класі користувались новою програмою та підручником професора Ю. Ф. Ходакова.

У 1961/62 навчальному році «Географію СРСР» вивчали за програмою Міністерства освіти УРСР 1961 р. Географія УРСР як окремий курс не вивчався, що пояснювалося «відсутністю підручників». Відомості з курсу «Географії

УРСР» вивчалися лише в контексті теми «Східно-Європейська рівнина» курсу «Географія СРСР». Тут знайомились із такими темами: «Географічне положення: основні риси будови рельєфу», «Форми поверхні Східно-Європейської рівнини (низовини, височини, Донецький кряж)», «Корисні копалини», «Клімат», «Ріки, озера Східно-Європейської рівнини» (звертаючи увагу, перш за все, на їхнє економічне значення), «Природні зони». Практична реалізація вивченого матеріалу відбувалась шляхом роботи із контурними картами. Додатковий матеріал учителі брали з підручника «Географія УРСР» для 8 класу (автор – О. Т. Діброва), карт шкільного атласу тощо [13, 1–12].

Управління шкіл Міністерства освіти УРСР 21 серпня 1961 р. надіслало вказівки щодо викладання історії СРСР та УРСР у 7–8 класах восьмирічних шкіл, географії СРСР і УРСР у 8 класах шкіл з угорською мовою навчання. Під час викладання історії у 7 класі рекомендували користуватись посібником М. В. Нечкіної та А. В. Фадеєва, який планували видати угорською мовою. До цього передбачалося застосування українських і російських видань, підручника з історії СРСР (автор – А. К. Буцик), виданого у 1959 та 1961 роках зі скороченнями. Учні 8 класу вивчали першу частину «Історії СРСР», (автор той самий) угорською мовою, а також підручником авторів М. В. Нечкіної і А. В. Фадеєва угорською мовою, частиною першою за 7 клас. У другому півріччі діти навчались без книг, тому учитель повинен був користуватись посібником «Історія СРСР» (автори І. І. Мінц і Д. С. Карев), виданим російською та українською мовами, при цьому учні мали писати конспект. Під час висвітлення питань з історії УРСР у 7–8 класах рекомендували користуватись посібником «Історія Української РСР» для 7–8 класів за редакцією Ф. Є. Лося українською та російською мовами [13, 10].

Отже, протягом 1940-х – початку 1960-х рр. процес викладання дисциплін обумовлювався суспільно-політичними факторами. Залишалось ідеологічне спрямування освітнього процесу. Суспільні, філологічні та природничі дисципліни зазнали найбільших трансформацій. На основі перевірок з предметів здійснювалося створення, а фактично переписування програмного та відповідно – навчального забезпечення. Перспектива нашого дослідження пов'язана з вивченням форм управління викладанням суспільних і природничих дисциплін в УРСР протягом другої половини минулого століття.

Abstract

Particular attention is paid to the educational process of the study subjects, among them a prominent place occupied by social and natural sciences. The aim of our study was to study in the first half of the 40's – early 60-ies. To realize its

possible use by general, history, interdisciplinary, source-specific methods and approaches. The use of material possible in the teaching of national history, Source and Archival Studies and determination of the main vectors of education policy. Attention to humanities disciplines stipulated by ideological situation in the country and the former USSR. By natural – expansion of the USSR and the development of relevant disciplines. In order to clarify the status of teaching authority periodically checks conducted lessons where teaching subjects studied conditions, attitudes of teachers and students and their success. Not surprisingly, this led to the drafting of new plans, programs and relevant scientific and methodological and educational support. In a further possible study selected issues in the USSR during the second half of last century.

Keywords: *education, USSR, training, testing, teacher, student, tutorial program.*

Аннотация

Особое внимание в образовательном процессе уделяется изучению дисциплин, среди которых главное место занимали общественные и естественнаучные. Целью нашего исследования стало их изучение в первой половине 40-х – начале 60-х гг. прошлого века. Реализовать ее можно путем использования общенаучных, исторических, междисциплинарных, специфически источниковедческих методов. Применение материала возможно при преподавании отечественной истории, источниковедения и архивоведения и определения основных векторов образовательной политики. Внимание к гуманитарным дисциплинам обуславливалось идеологической ситуацией в стране и бывшей УССР. К естественным – расширением границ СССР и развитием соответствующих отраслей знаний. С целью выяснения состояния преподавания передметов органы власти периодически проводили проверки уроков, где изучали этот вопрос, настроения педагогов и учеников и их успеваемость. Неудивительно, что это приводило к составлению новых планов, программ и соответствующего научно-методического и учебного обеспечения. В дальнейшем возможно изучение этого вопроса в УССР в течение второй половины прошлого века.

Ключевые слова: *УССР, образование, обучение, проверка, учитель, ученик, учебник, программа.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьменко В. В. Теоретико-методичні підходи до формування в учнів наукової картини світу в школах України (XX століття): монографія / В. В. Кузьменко. – Херсон: РІПО, 2010. – 463 с.

2. Лаврут О. О. Реалізація освітньої політики в УРСР у II половині 1940-х – I половині 1980-х років: історіографія питання / О. О. Лаврут // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 106 (3). – С. 79–86.
3. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України [Текст]: монографія: у 2-х т. / І. Л. Лікарчук. – К.: Видавець Ешке О. М., 2002–2010. – Т. 2: 1943–2007. – 586 с.
4. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей: монографія / С. М. Лобода. – Луганськ: Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010. – 503 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ України). – Ф. 166.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 156. – Арк. 2.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 402. – Арк. 10–16.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 157. – Арк. 141–142.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 402. – Арк. 1–3.
11. ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 564. – Арк. 227.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 73. – Спр. 641. – Арк. 103.
13. ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 3156. – Арк. 1–12.

References

1. Kuz`menko, V. V. (2010). Teorety`ko-metody`chni pidhody` do formuvannya v uchniv naukovoyi kartu`ny` svitu v shkolax Ukrayiny` (XX stolittya): monografiya [Theoretical and methodological approaches to the development of students' scientific world in schools Ukraine (twentieth century): monograph]. Xerson: RIPO.
2. Lavrut, O. O. (2016). Realizaciya osvity`nyi polity`ky` v URSR u II polovyni 1940-x – I polovyni 1980-x rokiv: istoriografiya py`tannya [The implementation of education policy in the USSR in the second half of 1940 – first half of 1980: Historiography question]. Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x pracz, 106 (3), 79–86.
3. Likarchuk, I. L. (2002). Ministry` osvity` Ukrayiny` [Tekst]: monografiya: u 2 t. [The Ministers of Education of Ukraine: monograph: in 2 t.]. K.: Vy`davec`z Eshke O. M.
4. Loboda, S. M. (2010). Pedagogichna tvorchist` uchy`telya na shpal`tax vitchy`znyanoi presy` XX stolittya: proty`stoyannya idej. Monografiya [Teaching the teacher work on the pages of the national press of the twentieth century: the confrontation of ideas. Monograph]. Lugans`k: Lugan. nacz. un-t im. T. Shevchenka.

5. Central'ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv vlady` ta upravlinnya Ukrainy` (dali – CzDAVOVU Ukrainy`), F.166.

6. Central'ny`j derzhavny`j arxiv gromads`ky`x ob'yednan` Ukrainy` (dali – CzDAGO Ukrainy`), F. 1.

7. CzDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 73. – Spr. 156. – Ark. 2.

8. CzDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 73. – Spr. 402. – Ark. 10–16.

9. CzDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 73. – Spr. 157. – Ark. 141–142.

10. CzDAGO Ukrainy. – F. 1. – Op. 73. – Spr. 402. – Ark. 1–3.

11. CzDAVOVU Ukrainy`. – F. 166. – Op. 15. – Spr. 564. – Ark. 227.

12. CzDAGO Ukrainy`. – F. 1. – Op. 73. – Spr. 641. – Ark. 103.

13. CzDAVOVU Ukrainy`. – F. 166. – Op. 15. – Spr. 356. – Ark. 1–12.

УДК 94(47+57) «194/195»: 82-225

РАДЯНСЬКИЙ ВАРІАНТ САТИРИ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ВНУТРІШНІМИ ТА ЗОВНІШНІМИ ВОРОГАМИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

Яковлев Андрій

Стаття присвячена дослідженню радянської сатири, що в умовах тоталітарної пропаганди перетворювалася на політичний інструмент влади. Зокрема, визначається роль політичної сатири як елемента офіційної радянської сміхової культури у боротьбі з внутрішніми та зовнішніми ворогами у період з 1945–1953 рр., час, що характеризується повоевною відбудовою, а отже, пошуком нових типів внутрішніх і зовнішніх ворогів. Акцентується увага на численних дискусіях радянських політиків і вчених щодо значущості, ролі й потреби сатири в повсякденному житті радянської держави. Одне з головних завдань дослідження – показати, як саме сатира використовується у ролі «зброї» проти класових ворогів СРСР. У зв'язку з цим у статті аналізуються механізми формування образу ворога, умови його виникнення у зазначений час, класифікація «ворогів». У висновках підкреслюється роль сатири у критиці та викритті соціальних недоліків, радянського акценту на перевагах соціалістичного ладу над капіталістичним, через що ворожі образи з легкістю фіксувалися у людській пам'яті та поширювалися суспільством. Подальші напрацювання пов'язані з характеристикою технік зображення образу ворога у сатиричній пресі СРСР часів пізнього сталінізму.